

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Recenzuojama:

Auksė Razanovaitė,
Lietuvių senųjų raštų klitiniai įvardžiai
(XVI–XVIII a.)

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2014, 215 p.

Auksė Razanovaitė 2014 metų gegužės 27 dieną Vilniaus universitete apgynė daktaro disertaciją *Lietuvių senųjų raštų klitiniai įvardžiai (XVI–XVIII a.)*. Disertacija rengta 2009–2013 metais vadovaujant Filologijos fakulteto Baltistikos katedros doc. dr. Jurgiui Pakeriui. Dar viena filologė sėkmingai baigė aukščiausios pakopos studijas ir įgijo humanitarinių mokslų daktaro laipsnį.

Disertaciją sudaro įvadas ir 4 skyriai: „Klitiko sąvoka, klitikų parametrai ir tyrimai“, „Klitinių įvardžių pozicija – veiksmožodiniai ir antrosios pozicijos klitikai“, „XVI–XVIII a. šaltinių aprašas“, „Klitinių įvardžių formos to paties teksto ar tekstų rinkinio skirtingų laikotarpių leidimuose“. Disertacija baigiama išvadamis, po jų pateikiami šaltinių ir literatūros sąrašai bei priedas „Tikslintini Hermanno surinktieji duomenys“.

Disertacijos tiriamasis objektas – XVI–XVIII amžiuje lietuvių raštuose vartoti vienskaitos pirmojo ir antrojo asmens klitiniai įvardžiai *m(i)* ir *t(i)*. Klitinius įvardžius jau yra tyręs Eduardas Hermannas studijoje *Litauische Studien*¹, tačiau disertacijoje jie pirmą kartą aprašomi sistemiškai, be to, pateikiama nemažai duomenų iš šaltinių, kurie Hermannui buvo neprieinami (priede yra tokių duomenų sąvadas).

Teorinėje darbo dalyje, kurią sudaro pirmieji du skyriai, aptariami tipologiniai klitikų parametrai ir tyrimai, taip pat veiksmožodiniai ir antrosios pozicijos klitikai, kitų kalbų klitinių įvardžių sistemų raida. Nustatomi lietuvių kalbos senųjų raštų

¹ Hermann 1926, 15–102.

pirmojo ir antrojo asmens klitinių įvardžių pozicijos sakinyje tipai. Tiriamajoje darbo dalyje (trečiasis ir ketvirtasis skyrius) chronologiškai analizuojama klitinių įvardžių vartoseną lietuviškuose XVI–XVIII amžiaus raštuose.

Autorė atliko didelį duomenų ieškomąjį ir analizuojamąjį darbą. Peržiūrėta didžioji dauguma XVI–XVIII amžiaus Mažosios ir Didžiosios Lietuvos šaltinių, suregistuoti ir keliais aspektais suklasifikuoti rasti pavyzdžiai. Remdamasi surinkta medžiaga, Razanovaitė nustatė klitinių įvardžių linksnių reikšmes, kalbos dalis, prie kurių jie šlyja, apibrėžė poziciją sakinyje ir poziciją žodžio, prie kurio jie šlyja, atžvilgiu, įvertino klitinių įvardžių raidą ir vartosenos pokyčius.

Disertacijoje nurodyti du tyrimo metodai – deskriptyvinis ir analitinis, tačiau iš tiesų jų taikyta daugiau. Greta deskriptyvinio ir analitinio reikėtų visų pirma minėti statistinį. Disertacijoje pateikiama daug statistinių duomenų, kurie aiškiai rodo ir formų – sutrumpėjusių ir nesutrumpėjusių – konkurenciją, ir pozicijų sakinio bei žodžio atžvilgiu svyravimą, ir raidos tendencijas nuo XVI amžiaus vidurio iki XVIII pabaigos. Būtent statistinė analizė sudaro pagrindą pagrįstiems moksliniams teiginiams, leidžia išvengti tokio tipo teiginių kaip „yra tokių formų, bet pasitaiko ir tokių“, kurie daromi neturint tikslų duomenų.

Statistinis metodas disertacijoje taikomas daugiamatams kalbos faktams nagrinėti, todėl analizė laikytina daugiamate statistine. Tirdama klitinius įvardžius atskiruose šaltiniuose, paskui apžvelgdama visus kiekvieno amžiaus šaltinius, Razanovaitė pateikia tokius statistinius duomenis: 1) 1 sg. formų *mi* ir *m*; 2) 2 sg. formų *ti*, *te* ir *t*; 3) šeimininko; 4) šeimininko gramatinių formų; 5) pozicijų šeimininko atžvilgiu; 6) pozicijų sakinyje. Kad būtų galima palyginti tam tikrus susijusius kiekius ir išreikšti jų santykį, pateikiamas ir pasiskirstymas procentais. Nurodyti santykį labai svarbu dėl dviejų priežasčių: nevienodos apimties šaltinių, formų dažnumo skirtumų.

Iš viso tirtuose XVI–XVIII amžiaus šaltiniuose rasta 1 611 pirmojo asmens klitinių įvardžių (*mi* 1184×; *m* 427×) ir 105 antrojo (*ti* 41×; *t* 58×; *te* 6×). XVI amžiaus šaltiniuose daugiau vartota sutrumpėjusių formų (*m* 328×; *mi* 56×; *t* 30×; *ti* 10×), o XVII įsigali nesutrumpėjusios (*mi* 844×; *m* 90×; *ti* 30×; *t* 26; *te* 6×); panaši tendencija ir XVIII amžiuje (*mi* 284×; *m* 9×; *ti* 1×; *t* 2×). Nesutrumpėjusi forma visada būna tada, kai klitinis įvardis įeina į morfologinę žodžio struktūrą – rašomas tarp priešdėlio ir šaknies (*nemikrutink* BP II 33₂₁; *patiródiŝiu* DP 250₂₉), labai dažnai – kai rašomas atskirai nuo šeimininko (*dokite mi* ChB Joz 2,12; *liepk mi* ChB Mt 14,28)² (pasiskirstymą, įver-

2 Paryškinta cituojant. Disertacijoje klitiniai įvardžiai paryškinami ir išskiriami lygybės ženklu, pvz.: *rodike=m* BPs 25₄ (p. 42); *nu=mi=mafok* ZG 108r₂ (p. 71); *meld₅₀=ti* ZG 87v₅ (p. 72). Tai nėra gerai. Mat kai kuriuose XVII–XVIII amžiaus šaltiniuose (Danieliaus Kleino, Jono Rikovijaus, Frydricho Šusterio ir kt. giesmynuose bei maldynuo-

se) šis ženklas vartojamas kaip sudurtinių žodžių dėmenų ir klitinių įvardžių atskyrimo ženklas, taigi jis užimtas. Šių šaltinių žodžiuose esantį lygybės ženklą autorė rašo laužtiniuose skliaustuose, o ten, kur jo nebuvo, prideda be skliaustų (pvz.: *Laikyki[=]m* KING 390₁₁; *Iŝ[=]mi[=]klaufyk* KING 159₁₅; *dūk [=]mi* ŠG 441₂₀; *at=mi[=]*

tintą procentais, žr. p. 111). XVII amžiuje didelį nesutrumpėjusių formų skaičių lėmė faktiškai vienas šaltinis – Chilinskio Biblija (*ChB*). Joje *mi* randamas 548×, o *m* – tik 4× (*ti*, *t*, *te* visai neužfiksuota). Būtent Chilinskio Biblijoje *mi* nuosekliai rašomas atskirai nuo veiksmožodžio ir kitų kalbos dalių.

Šaltiniuose klitinių įvardžių ir jų formų yra labai nevienodai, todėl motyvuotas atrodo sprendimas pirmiausia analizuoti juos kiekviename atskirai, o paskui duomenis apibendrinti pagal amžius, kartu iškeliant pagrindines skiriamąsias šaltinių ypatybes (p. 65–68, 93–96, 106–109). Galiausiai duodama ir visų tirtų XVI–XVIII amžiaus šaltinių duomenų apžvalga (p. 110–119).

Analizuojant klitinius įvardžius pagal jų šeimnininką, žiūrėta, prie kokios kalbos dalies jie šliejasi: veiksmožodžio, įvardžio, būdvardžio, daiktavardžio, dalelytės, jungtuko, jaustuko,rieveiksmio, prielinksnio. Lyginant XVI, XVII ir XVIII amžiaus duomenų lenteles (p. 68, 96, 109) matyti, kad dažniausias klitinių įvardžių šeimnininkas – veiksmožodis, o kitos kalbos dalys gana retos, ypač XVIII amžiuje. Kaip išskirtinius šaltinius, kuriuose klitiniai įvardžiai šlyja ne tik prie veiksmožodžio, bet ir prie įvardžio, būdvardžio, daiktavardžio, dalelytės, jungtuko, jaustuko,rieveiksmio, prielinksnio, Razanovaitė nurodo *Knygą nobažnystės* (*KN*) ir Chilinskio Bibliją, taigi pagrindines XVII amžiaus Didžiosios Lietuvos evangelikų reformatų knygas. Veiksmožodį kaip pagrindinį šeimnininką visuose XVI–XVIII amžiaus šaltiniuose vaizdžiai rodo ir 4 pav. pateikta diagrama, o dažniausias veiksmožodžio gramatinės formas, prie kurių šlyja klitiniai įvardžiai, – 5 pav. pateikta diagrama (p. 113). Pastaroji liudija, kad visą tirtą laikotarpį klitiniai įvardžiai labiausiai šliejosi prie liepiamosios nuosakos. Antrą vietą XVI amžiuje užėmė esamasis, o XVI–XVII – būtasis kartinis laikas. Nors XVIII amžiuje klitinių įvardžių labai sumažėjo ir jie šliejosi jau tik prie veiksmožodžio (išimtis viena), tačiau prie tų pačių jo formų kaip XVII amžiuje: liepiamosios (dažniausiai), tariamosios ir geidžiamosios nuosakos, esamojo, būtojo kartinio ir būsimojo laiko, bendraties ir dalyvio. Taigi šiuo požiūriu jų vartoseną beveik nepakito.

Statistinė analizė sudarė patikimą pagrindą įvertinti ir klitinių įvardžių poziciją šeimnininko morfeminės struktūros atžvilgiu. Ji XVI, XVII ir XVIII amžiaus šaltiniuose skiriasi, ypač tada, kai klitikas šliejasi prie priešdėlinio veiksmožodžio ir įeina į jo morfeminę struktūrą. XVI amžiuje šios formos tesudaro apie 28 %, XVII – 57 %, o XVIII – apie 87 % visų formų. Šie duomenys leido disertantei pagrįsti vieną iš ginamųjų teiginių: lietuvių senuosiuose raštuose klitinių įvardžių, įsiterpusių tarp priešdėlio ir šaknies, daugėjo palaiptui (p. 11).

pirka ŠG 522₂₄; *ne[=]mi=patremk* ŠG 113₃, p. 89–92, 180 ir kt.), nors turėtų būti atvirksčiai. Laužtiniuose skliaustuose priimta rašyti intervenciją į šaltinio tekstą. Laikantis dokumentinio perrašo principo,

visi įterpiniai ir praleidiniai turi būti pažymėti. Svarstyтина, ar tą lygybės ženklą išvis verta rašyti ten, kur jo nebuvo. Ar neužtektų išskirti pusjuodžiu šriftu?

Daug kebliau remtis statistika, kai duomenys gali būti interpretuojami dvejopai. Tiriant, kokio linksnio reikšme vartojami klitiniai įvardžiai, problemų iškyla tada, kai klitinis įvardis eina tiesioginiu veiksmažodžio su neiginiu objektu. Jis gali būti arba genityvo, arba akuzatyvo reikšmės, pavyzdžiui: *Neapleifioti nei praštofioti* WP 242v₁₄ 'neapleisiu tave / tavęs nei prastosiu tave / tavęs' (p. 48). Tas pats neigiamasis veiksmažodis tame pačiame šaltinyje kartais prisijungia ir genityvą, ir akuzatyvą (p. 47–48). Tokių neaiškių atvejų XVI amžiuje rasta 22, XVII – 18, XVIII – 3 (iš viso 43). Jų palyginti nedaug, todėl keltinas klausimas, ar vertėjo formuluoti ginamąjį teiginį „[v]ienaskaitos pirmojo ir antrojo asmens klitiniai įvardžiai, šlyjantys prie neigiamosios veiksmažodžio formos, nėra tik genityvo reikšmės“, juolab kad nepavyksta tvirtai įrodyti, kurio linksnio reikšme – genityvo ar akuzatyvo – tie 43 įvardžiai pavartoti. Iš pateiktų duomenų matyti, kad XVI–XVII amžiuje klitiniai įvardžiai šiaip jau dažniausiai vartoti datyvo, o XVIII amžiuje – akuzatyvo reikšme, tačiau statistškai vertinant visą tiriamąjį laikotarpį, klitinių įvardžių daugiau datyvo (994) negu akuzatyvo (678) reikšme (p. 111). Šitokio svyravimo ir vyravimo pagrindimas būtų labiau vertas ginamųjų teiginių statuso negu minėtasis.

Dvejopa interpretacija galimà ir vertinant klitinių įvardžių poziciją sakinyje: Wackernagelio dėsni³ pozicijos formos XVI–XVIII amžiaus šaltiniuose sudaro daugiau nei 18 %, prie veiksmažodžio šlyjančios (postverbalinės) – daugiau nei 15 %, o dvejopai gálimos vertinti formos, t. y. ir kaip Wackernagelio dėsni pozicijos, ir kaip prie veiksmažodžio šlyjančios (postverbalinės) – 65,3 %, preverbalinės – 0,3 % (p. 115–117, 129). Pirmame ginamajame teiginyje klitinių įvardžių sistema senuosiuose lietuvių raštuose įvardijama kaip nestabili, todėl buvo įdomu pasekti, kaip reiškiasi tas nestabilumas – juo labiau kad teiginyje kalbama tik apie poziciją sakinyje. Išanalizavus KN klitinius įvardžius, daroma išvada: „galima manyti, kad lietuvių senųjų raštų sistemos, kurią irgi galėtų sudaryti Wackernagelio dėsni pozicijos ir veiksmažodiniai klitikai, nestabilumą rodo 4 užfiksuoti pavyzdžiai, kai klitikas šlyja ne po pirmojo kirčiuoto klauzos žodžio, kuris yra ne veiksmažodžio forma“ (p. 83). Bet KN iš viso yra 180 formų, tai ar 4 pavyzdžiai galėtų būti traktuojami kaip griau-nantys sistemą, darantys ją nestabilią? Kai XVI–XVIII amžiuje daugiau negu pusė klitinių įvardžių pozicijų gali būti interpretuojama dvejopai, o Wackernagelio dėsni ir postverbalinių pozicijų skaičius apyvienodis, nestabilumas abejotinas. Antra, ar galėtų būti laikoma nestabilia *visa sistema*, jei įvairi, nepastovi tik klitinių įvardžių pozicija sakinyje? Pridurtina, kad pirmame teiginyje akcentuojami reti ir pavieniai atvejai (minimi net 3 kartus), bet neišskiriami pagrindiniai. Įrodyti svarbiau ne išimtis, o esminius dalykus. Pavienių nei į ginamuosius teiginius, nei į išvadas never-tėtų net traukti.

3 Jakobas Wackernagelis suformulavo dėsni, kad indoeuropiečių prokalbėje klitikai sakinyje ėjo po pirmojo kirčiuoto žodžio

(Wackernagel 1892, 333–436). Apie Wackernagelio dėsni ir jo interpretaciją žr. p. 33–36.

Razanovaitės duomenimis, senosios lietuvių kalbos klitinių įvardžių raida tipologiškai artima slavų kalboms. Panašiai kaip jose, senuosiuose lietuvių kalbos raštuose klitiniai įvardžiai rodo stiprią tendenciją eiti greta veiksmažodžio, nors yra atvejų, kuriuos galima vertinti ir kaip atitinkančius archajišką Wackernagelio dėsnio poziciją (p. 129).

Atlikus analizę, tiek disertacijoje, tiek straipsniuose⁴ nustatyta lietuvių rašomosios kalbos istorijai svarbių faktų, patikslinti kai kurie teiginiai, anksčiau mokslininkų padaryti neturint duomenų visumos: pavyzdžiui, nustatyta, kad XVI amžiuje klitinis įvardis priešdėliniuose veiksmažodžiuose dukart dažniau eina žodžio gale, o ne tarp priešdėlio ir šaknies. Būtent pastarasis pozicinis variantas literatūroje būdavo minimas kaip dažnas (p. 65).

Daugiausia lietuvių rašomosios kalbos istorijai svarbiūs medžiagos yra ketvirtame disertacijos skyriuje, kur pagal tam tikrus kriterijus analizuojami senuosiuose raštuose vartoti pirmojo ir antrojo asmens klitiniai įvardžiai (p. 45–119)⁵.

Kai kurie iškelti faktai skatins ieškoti jų atsiradimo priežasčių ir gali tapti orientyru kitiems šaltinių tyrėjams, tiriantiems ar tirsiantiems juos visai kitais aspektais. Pavyzdžiui, kodėl Jokūbo Morkūno *Postilėje*, skirtingai negu visuose kituose XVI amžiaus šaltiniuose, vartota kur kas daugiau antrojo asmens klitinių įvardžių negu pirmojo (atitinkamai 24 ir 6). Be to, ši *Postilė* nuo kitų šaltinių skiriasi ir pozicijų sakinyje tipais (p. 64). Pirmiausia kyla klausimas: ar galima ir koku mastu galima čia vertimo originalo – Mikalojaus Rėjaus *Postilės* – įtaka? Šių klausimų disertacijos autorė kol kas nekėlė, tik konstatavo faktus. Šiuo etapu to pakanka, o tolesni etapai galėtų apimti ir jau nustatytų reiškinų priežasčių ieškojimą.

Senųjų raštų kalbos ir literatūros tyrėjams įdomus faktas, kad Jono Bretkūno *Giesmėse Duchauose* iš viso yra 11 klitinių įvardžių formų ir visos jos naujai pridėtos giesmėse – jų nėra perimtos iš Martyno Mažvydo *Giesmių Chrikščioniškų*. O štai Danieliaus Kleino giesmyno perleidimuose klitiniai įvardžiai ne tik perimami iš ankstesnių giesmynų, bet vartojami ir iš naujo išverstose ar sukurtose giesmėse. Jų vartojimo tradicija tęsiasi net iki XX amžiaus (bent iki 1936-ųjų), nors neeiluotuose tekstuose klitiniai įvardžiai *mi*, *ti* tuomet jau buvo išnykę. Akivaizdu, kad daugiausia įtakos čia padarė žanras – giedamieji kūriniai klitinius įvardžius tarsi užkonservavo.

Kalbant apie šią tyrimo kryptį, reikėtų nurodyti ir dar vieną metodą – gretinamąjį, tiksliau, istorinį gretinamąjį. Juo remiantis disertacijoje tiriami klitiniai įvardžiai

4 Razanovaitė 2010, 261–264; Razanovaitė 2011, 185–195; Razanovaitė 2013, 245–268.

5 Keturta disertacijos dalis įvardijama kaip tiriamoji. Joje analizuojamos pirmojo ir antrojo asmens klitinių įvardžių formos, tačiau ji pavadinta „XVI–XVIII a. šaltinių aprašas“. Toks pavadinimas ne tik nerodo

tiriamąjį objekto ir tyrimo krypties, bet tekstologijos teorijoje ir praktikoje turi apibrėžtą reikšmę bei funkcijas (šaltinio identifikavimo, teksto patikimumo nustatymo, fizinių ypatybių įvertinimo ir pan.).

ne tik giesmynuose, bet ir *Psalmynuose*, Jono Jaknavičiaus *Evangelijose*, Saliamono Mozerkos Slavočinskio giesmyne ir *Balse širdies*, t. y. tuose kūriniuose, kurie buvo nuolat perleidžiami ir atitinkamai plačiai vartojami, nes buvo svarbūs krikščioniškajai liturgijai. Šiam tyrimui skirtas penktasis disertacijos skyrius (p. 120–127). Pastebėtos kelios tendencijos: 1) pozicijos žodyje keitimas (žodžio galas → žodžio morfeminė struktūra); 2) klitinių įvardžių atsisakymas, ypač Jono Rėzos *Psaltere Dovydo* (iš 140 buvusių Bretkūno rankraštyje Rėzos *Psaltere Dovydo* beliko 15, o 1728-ųjų leidime – 1)⁶; 3) jau minėtas nuoseklus vartojimas ir didėjimas vėlesniuose Kleino giesmyno leidimuose (vartojama ne tik perimamose, bet ir pridėdamose giesmėse).

Keletas pastabų pasakytina dėl šaltinių atrankos. Rašoma, kad Baltramiejaus Vilento *Enchiridione* ir *Evangelijose bei Epistolose* (1579) rasta tik viena klitinio įvardžio forma *primiwerte* (p. 53). Ta forma iš tiesų yra *Enchiridione* (E 1₁₁), todėl *Evangelijų bei Epistolų* nevertėjo nė traukti į turinį, poskyrio antraštę ir šaltinių sąrašą, tevertėjo tik pasakyti, kad šiame šaltinyje klitinių įvardžių nerasta⁷. Kai traukiamas vienas šaltinis, kuriame jų neužfiksuota, kyla klausimas, kodėl nepaminimi kiti, kuriuose jų taip pat nerasta. Tai nepaliktų abejonių, ar tie šaltiniai peržiūrėti, ar galbūt pražiūrėti. Vienu iš pražiūrėtų reikėtų laikyti Lozorius Zengštoko *Enchiridioną* (1612, ZE), kuriame tikrai yra bent vienas *mi*: *Ta Catechisma / alba Chrikfczionifch=||ka mokfla / tokiu trumpu ir praftu a pygu bu=||du / padariti / primiwerte ir prifilia dideghi ir ||raudingoghi reika / kure nefeney ifchtiriau / ||kada vifitatoru buwau* (ZE 1₈₋₁₂). Tai, beje, sakinys iš Martino Lutherio pratarmės, Vilento išverstos į lietuvių kalbą. Nors ZE yra Vilento *Enchiridiono* perleidimas, tačiau jis pataisytas ir papildytas, todėl nagrinėtinas kaip atskiras šaltinis.

Būtų labai svarbu žinoti, ar peržiūrėti Konstantino Sirvydo *Punktai sakymų*, Jono Berento 1732 metų giesmynas (į XVII ir XVIII amžiaus šaltinių sąrašus jie neįtraukti). Kadangi palyginti daug klitinių įvardžių (138) rasta Adomo Frydricho Šimelpenigio 1776 metų giesmyne (Frydricho Šusterio 1705 metų giesmyne buvo 109, p. 123), tikėtina, kad nemažai jų turėjo būti ir Berento giesmyne. Mažosios Lietuvos giesmynų istorijoje tai vienas iš „etapinių“ giesmynų. Ypač svarbus šaltinis – ir 1735 metų Biblija (į XVIII amžiaus šaltinių sąrašą neįtraukta, įtraukta tik 1755 metų Biblija). Analizuojant Bibliją, reikėtų atkreipti dėmesį dar į tai, kad *Psalmynas* yra viena iš Senojo Testamento knygų. Dėl ypatingos svarbos evangelikų liuteronų liturgijai *Psalmynas* buvo leidžiama ne tik kaip integrali Senojo Testamento dalis, bet ir atskiromis knygomis. Dėl to atsiranda painiavos skaičiuojant formas. Kai *Psalmynas* neišleistas atskira knyga, jis laikytinas Senojo Testamento dalimi (pavyzdžiui, Bretkūno rankraštinis *Psalmynas*) (p. 56–57). Kas kita – pavieniai leidimai, leisti XVII ir XVIII amžiuje. Jie, be kita ko, tapo parankia medžiaga klitinių įvardžių raidos analizei perspausdamuose to paties kūrinio tekstuose.

⁶ Žr. ir Razanovaitė 2011, 185–195.

⁷ Plg. ir Razanovaitė 2013, 252, 265.

Kaip savarankiškas šaltinis disertacijoje iškeliama Simono Vaišnorio *Žemčiūgoje teologiškoje (MT)* išspausdinta nė 3 puslapių neturinti malda „Malda, ieib ifchganitingai numirtumbei“ MT 47–49 (p. 62). Tuo tarpu pati MT kaip šaltinis nenurodoma nei turinyje, nei antraštėje, nei šaltinių sąrašė. Ši malda – visos knygos dalis, einanti po Vaišnorio pratarmės, be antraštinio lapo, turinti bendrą foliaciją su toliau einančiu minėtuju veikalu. Lietuvių literatūros istoriografijoje ir bibliografijoje ji nelaikoma atskiru šaltiniu (laikomas tik Egidijaus Hunijaus traktatas *Apie popiežiškąją mišę*, jis turi ir savarankišką foliaciją). Maldų pridėjimas – dažnas reiškinys XVI–XVII amžiaus knygoose. Slavočinskio giesmynas (1646) patekęs ir į XVI, ir į XVII amžiaus šaltinių sąrašą.

Į tiriamųjų šaltinių lauką nepateko žodynai. Jų atsisakyta motyvuojant, kad juose nėra rišlaus teksto. XVII–XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos žodynuose duodama palyginti daug sakinių iš Biblijos, pateikiama nemažai ir smulkiosios tautosakos, ypač rankraštiniuose žodynuose *Clavis Germanico-Lithvana* ir Jokūbo Brodovskio *Lexicon Germanico-Lithvanicom et Lithvanico-Germanicom*. Būtent jų analizė padėtų nustatyti, ar klitiniai įvardžiai buvo vartojami gyvojoje kalboje. Taigi tiriamasis laukas dar galėtų išsiplėsti. Tačiau ir turint tiek duomenų, kiek dabar disertacijoje sukaupia, matyti bent keletas perspektyvių kryptių, kurios gali duoti kalbotyrai svarbių išvadų. Viena jų – verstinių tekstų santykis su vertimo originalais: kiek įtakos klitinių įvardžių vartosenai turėjo lotynų, lenkų, vokiečių, olandų ir kitos kalbos. Antra galimà kryptis – tyrimas šaltinius grupuojant ne chronologiniu, bet tarminiu pagrindu; trečia – prozos kūrinius atskiriant nuo eiliuotų. Pridurtina, kad į eilę atsistojęs laukia dar vienas klitinis įvardis – trečiasis asmeninis *s(i)*, kuriam priaugus prie veiksmožodžių susidarė sangražinės veiksmožodžių formos.

Apibendrinant atliktą darbą pasakytina, kad disertantė iškeltą tikslą pasiekė. Derindama du paminėtus tyrimo metodus – deskriptyvinį ir analitinį – ir dar du nepaminėtus – statistinį ir istorinį gretinamąjį, ji sistemingai išanalizavo XVI–XVIII amžiaus lietuviškuose raštuose vartotus klitinius įvardžius: jų formą, šeimnininką, poziciją sakinyje ir žodyje, raidą ir vartosenos pokyčius. Akivaizdu, kad liko dar keletas įdomių tyrimo kryptių, todėl baigtà ir apgintà tik disertacija, o mokslinis šios temos tyrimas gali ir turi būti tęsiamas.

Literatūra:

- HERMANN, EDUARD, 1926: *Litauische Studien. Eine historische Untersuchung schwachbetonter Wörter im Litauischen*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- RAZANOVAITĖ, AUKSĖ, 2010: „Apie lietuvių senųjų raštų atoninę įvardžio formą *te*“, *Blt* 45(2), 261–264.
- RAZANOVAITĖ, AUKSĖ, 2011: „Klitinių įvardžių formos Mažosios Lietuvos XVI–XVIII a. psalmynuose“, *Jowita Niewulis-Grablunas, Justyna Prusinowska, Ewa Stryczyńska-Hodyl (eds.), Perspectives of Baltic philology 2*, Poznań: RYS, 185–195.

- RAZANOVAITĖ, AUKSĖ, 2013: „Lietuvių vienaskaitos pirmojo ir antrojo asmens klitinių įvardžių formos XVI a. raštuose“, *Blt* 48(2), 245–268.
- WACKERNAGEL, JAKOB, 1892: „Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung“, *Indogermanische Forschungen* 1, 333–436.

ONA ALEKNAVIČIENĖ
Kalbos istorijos ir dialektologijos skyrius
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius, Lietuva
el. p.: aleknaviciene@lki.lt

Gauta 2014 m. spalio 2 d.